

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ (1) ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἡ οὐσία κάθε ἠθικῆς ἀξίας τῶν πράξεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἔξης: ὁ ἠθικὸς νόμος νὰ καθορίζῃ ἄμεσα τὴ βούληση. Ἐάν ἡ συμφωνία τῆς βούλησης πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο γίνεται μὲ μόνον ἓνα ὁποιοδήποτε συναίσθημα, πού τὸ τελευταῖο τοῦτο γίνεται ἡ ὁλοκληρωτικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, ἂν δηλ. ἡ πράξις δὲν γίνεται γιὰ τὸ νόμο, τότε μπορεῖ βέβαια νὰ εἶναι νόμιμη ἀλλὰ δὲν εἶναι ἠθική. Ἐάν τώρα ἐννοήσουμε σὰν κίνητρο (*elater animi*) τὴν ὑποκειμενικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης ἑνὸς ὄντος, πού τὸ λογικὸ του, ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση, δὲν προσαρμόζεται ἀναγκαῖα στὸν ἀντικειμενικὸ νόμο, τότε θὰ ἔχουμε τούτῃ τὴ συνέπεια: πὼς δὲν θὰ μπορέσουμε νὰ βροῦμε κανένα κίνητρο πού νὰ ταιριάζῃ στὴ θεία βούληση, ἀλλὰ πὼς τὸ κίνητρο τῆς ἀνθρώπινης βούλησης (καὶ τῆς βούλησης κάθε λογικοῦ ὄντος) δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἠθικὸ νόμο: καὶ ἄρα ἡ ἀντικειμενικὴ καθοριστικὴ αἰτία, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι καὶ συγχρόνως ἡ

---

1) Triebfedern.

μόνη καθοριστική αἰτία πού εἶναι ἀρκετή ὑποκειμενικά γιά τήν ἐπίτευξη τῆς πράξης, ἂν ἡ βούληση δέν θέλει νά ἀκολουθήσει μόνο τὸ γράμμα τοῦ νόμου, χωρίς νά ὑπακούση στὸ πνεῦμα του.

Ἀφοῦ λοιπὸν γιά τὸ σκοπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ τὴν ἐπίδρασή του πάνω στὴ βούληση δέν πρέπει νά ζητήσουμε κανένα ἄλλο κίνητρο, γιὰτι διαφορετικά, ἂν ἄλλο ἦταν τὸ κίνητρο, θὰ εἶχαμε μιὰ καθαρή ὑποκρισία. Καὶ εἶναι ἐπικίνδυνο ἀκόμα καὶ τὸ νά βάλουμε μαζί μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο κι' ἄλλο κίνητρο τῆς βούλησης (ὅπως αὐτὸ τῆς ὠφέλειας). Δὲ μᾶς μένει ἔτσι παρὰ τὸ νά καθορίσουμε προσεκτικὰ τὸν τρόπο πού μ' αὐτὸν ὁ ἠθικὸς νόμος γίνεται κίνητρο, καὶ τὸ τί γίνεται στὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας ὅταν τὴν καθορίζει μόνον ὁ ἠθικὸς νόμος. Γιὰτι τὸ πῶς εἶναι δυνατὸ ἓνας νόμος ἀπὸ μόνος του νά γίνῃ ἄμεση καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης (πράγμα πού ἐπίσης ἀποτελεῖ τὴν οὐσία κάθε ἠθικότητας), εἶναι πρόβλημα ἄλυτο γιά τὸ ἀνθρώπινο λογικὸ καὶ μοιάζει μὲ τοῦτο τὸ πρόβλημα : πῶς εἶναι δυνατὴ μιὰ ἐλεύθερη βούληση. Θὰ ἔχουμε λοιπὸν τὴν a priori ἀπόδειξη, ὅχι τὸ λόγο, πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος ἔχει μόνος του ἓνα κίνητρο, πού μ' αὐτὸ ἐπηρεάζει τὴν ψυχὴ.

Ἡ οὐσία σὲ κάθε καθορισμὸ τῆς βούλησης μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο εἶναι : πῶς ἡ βούληση, σάν ἐλεύθερη πού εἶναι καθορίζεται μόνο μὲ τὸ νόμο καὶ παραμερίζει καὶ ἀποκλείει ὅλες τὶς ὁρμὲς τῶν αἰσθήσεων κι' ὅλες τὶς κλίσεις, ὅταν εἶναι ἀντίθετες σ' αὐτὸ τὸ νόμο. Σ' αὐτὴ τὴ σημασία τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου σάν κινήτρου εἶναι λοιπὸν μόνο ἀρνητικὸ καὶ σάν τέτοιο αὐτὸ τὸ κίνητρο μπορεῖ νά γίνῃ γνωστὸ a priori. Κάθε κλίση καὶ κάθε αἰσθηματικὴ ὁρμὴ βασίζονται στὸ συναίσθημα, καὶ τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὸ συναίσθημα (μὲ τὴ ζημία πού γίνεται στὶς κλίσεις) εἶναι κι' αὐτὸ συναίσθημα. Μποροῦμε λοιπὸν νά δοῦμε a priori πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος, σάν καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, μιὰ καὶ

πολεμῶν καὶ καταστρέφει τὶς κλίσεις μας, πρέπει νὰ μᾶς προκαλῆ ἓνα αἰσθημα, ποῦ μπορούμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε πόνο. Κι' αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη περίπτωση, ἴσως καὶ ἡ μοναδική, ποῦ στὶς a priori ἔννοιες μπορούμε νὰ καθορίσουμε τὴ σχέση μιᾶς γνώσης (ἔδῳ εἶναι μιὰ γνώση καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου) μὲ τὸ αἰσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δυσαρέσκειας. Ὅλες οἱ κλίσεις μαζὺ (πού μπορούν νὰ μποῦν σὲ ἓνα ἀνεκτὸ σύστημα καὶ ποῦ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὴν ἱκανοποίησή τους τὴν ὀνομάζουμε εὐδαιμονία) ἀποτελοῦν τὸν ἔ γ ω ἰ σ μ ο (solipsismus). Ὁ ἐγωϊσμός αὐτός εἶναι ἡ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτόν, μιᾶς φιλευτείας ποῦ ξεπερνάει ὅλα, ἢ ὁ ἐγωϊσμός τῆς αὐτοϊκανοποίησης (arrogantia). Ὁ πρῶτος ὀνομάζεται ἀγάπη πρὸς ἑαυτόν, ὁ δεύτερος ἀ λ α ζ ο ν ε ἰ α. Ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος βλάπτει ἀπλῶς τὴν ἀγάπη πρὸς ἑαυτόν, περιορίζοντάς τὴν μόνον, ἔτσι ποῦ νὰ συμφωνῆ μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο· ὅποτε αὐτὴ ὀνομάζεται «λογικὴ ἀγάπη πρὸς ἑαυτόν». Ἀλλὰ ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος καταπολεμεῖ ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἀλαζονεία, ἐφόσον ὅλα τὰ αἰτήματα τῆς αὐτοεκτίμησης, ποῦ προηγοῦνται, ἀπὸ τὴ συμφωνία πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο εἶναι μάταια καὶ χωρὶς κανένα δικαίωμα, καὶ ἐφ' ὅσον ἀκριβῶς ἢ βεβαιότητα μιᾶς πρόθεσης ποῦ νὰ συμφωνῆ μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο, εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος κάθε προσωπικῆς ἀξίας (ὅπως σὲ λίγο θὰ ἐξηγήσουμε καλλίτερα), καὶ κάθε αἴτημα πρὶν ἀπ' αὐτὴ τὴ βεβαιότητα εἶναι σφαλερὸ καὶ παράνομο. Τώρα ἡ τάση πρὸς τὴν αὐτοεκτίμηση ἀνήκει στὶς κλίσεις, ποῦ τὶς ζημιώνει ὁ ἠθικὸς νόμος, ἐφ' ὅσον αὐτὴ πρέπει νὰ βασίζεται μόνον στὴν ἠθικότητα. Ὁ ἠθικὸς λοιπὸν νόμος καταπολεμεῖ τὴν ἀλαζονεία. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτός ὁ νόμος εἶναι ἀπὸ μόνος του κάτι τὸ θετικόν, δηλ. ἡ μορφή μιᾶς νοητῆς αἰτιότητας, δηλ. τῆς ἐλευθερίας, γι' αὐτὸ, ὅταν βρῆσκει σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ὑποκειμενικὸ ἀντίθετό του, δηλ. τὶς κλίσεις, ἐ ξ α σ θ ε ν ἰ ζ ε ἰ τὴν ἀλαζονεία καὶ γίνεται ταυτοχρόνως ἓνα ἀντικείμενο σ ε β α σ μ ο ῦ. Καὶ ὅταν

τὴν καταπολεμεῖ ὀλοκληρωτικά, δηλ. τὴν ταπεινώνει, εἶναι ἓνα ἀντικείμενο τοῦ μεγίστου σεβασμοῦ, καὶ ἄρα εἶναι ἐπίσης ἡ βάση ἐνὸς αἰσθήματος, θετικοῦ, ποῦ δὲν ἔχει ἐμπειρικὴ καταγωγή, ἀλλὰ γίνεται γνωστὸ a priori. " Ἀρα ὁ σεβισμὸς τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ἓνα συναίσθημα, ποῦ δημιουργεῖται μέσω μιᾶς διανοητικῆς ἀρχῆς. Καὶ αὐτὸ τὸ συναίσθημα εἶναι τὸ μόνο ποῦ γνωρίζουμε πράγματι a priori καὶ ποῦ μπορούμε νὰ δοῦμε τὴν ἀναγκαιότητά του.

Στὸ προηγούμενο κεφάλαιο εἶδαμε, πὼς κάθε τι, ποῦ παρουσιάζεται σὰν ἀντικείμενο τῆς βούλησης πρὶν ἀπὸ τὸν ἠθικὸ νόμο, ἀποκλείεται ἀπὸ τὶς καθοριστικὲς αἰτίες τῆς βούλησης, ποῦ τὶς ἔχουμε ὀνομάσει τὸ ἀπροϋπόθετο ἀγαθόν, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀνωτάτη προϋπόθεση τοῦ πρακτικοῦ λόγου μέσω τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Εἶδαμε ἐπίσης πὼς ἡ ἀπλὴ πρακτικὴ μορφή, ποῦ συνίσταται σὴν καταλληλότητα τῶν ἀξιωμάτων γιὰ τὴν παγκόσμια νομοθεσία, καθορίζει πρῶτα-πρῶτα ἐκεῖνο ποῦ εἶναι ἀπόλυτα καὶ καθ' ἑαυτὸ καλόν, καὶ βασιρίζει τὸ ἀξίωμα μιᾶς καθαρῆς βούλησης, ποῦ νὰ εἶναι καλὴ ἀπὸ κάθε ἄποψη.

Ἄλλὰ ἐμεῖς βρίσκουμε κατὰ τέτοιο τρόπο φτιαγμένη τὴ φύση μας, σὰν ὄντα μὲ αἰσθήσεις, ποῦ ἡ ὕλη τῆς δύναμης τῆς ἐπιθυμίας (ἀντικείμενα τῆς κλίσης, τῆς ἐλπίδας καὶ τοῦ φόβου) προβάλλει μπροστὰ σὲ ὅλα, καὶ τὸ καθοριζόμενο παθολογικὰ ἐγὼ μας, μολονότι μὲ τὰ ἀξιωματά του δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ φτιάξῃ μιὰ παγκόσμια νομοθεσία, ὅμως, σὰν νὰ ἀποτελοῦσε ὀλοκληρὸ τὸ ἐγὼ μας, προσπάθησε νὰ κἀνῃ ὥστε τὰ αἰτήματά του νὰ ἰσχύουν, σὰν νὰ ἦταν τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἀρχικά. Αὐτὴ ἡ τάση νὰ κἀνῃ κανεὶς τὸν ἑαυτό του, κατὰ τὶς ὑποκειμενικὲς καθοριστικὲς αἰτίες τῆς ἐλεύθερης βούλησός του, ἀντικειμενικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης γενικά, μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἀγάπη πρὸς ἑαυτόν. Αὐτὴ ἡ ἀγάπη, ἂν γίνῃ νομοθετικὴ καὶ ἀπροϋπόθετη πρακτικὴ ἀρχή, μπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἀλαζονεία. Τώρα

ὁ ἠθικὸς νόμος, πὺ μόνον αὐτὸς εἶναι ἀντικειμενικὸς ἀπὸ κάθε ἀποψη, ἀποκλείει ὀλοκληρωτικὰ κάθε ἐπίδραση τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν ἀπάνω στὴν ἀνώτατη πρακτικὴ ἀρχὴ καὶ ζημιώνει ἀπεριόριστα τὴν ἀλαζονεία, ἢ ὁποῖα τοὺς ὑποκειμενικοὺς ὄρους τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν τοὺς προτείνει γιὰ νόμους. Ἐκεῖνο, πὺ βλάπτει τὴν ἀλαζονεία μας στὴν κρίση μας, ταπεινώνει. "Ἄρα ὁ ἠθικὸς νόμος ταπεινώνει ἀναπόφευκτα κάθε ἄνθρωπο, ὅταν τοῦτος συγκρίνει τὴν τάση τῶν αἰσθήσεων τῆς φύσης τοῦ μετὰ τὸ νόμο αὐτό. Ἐκεῖνο, πὺ ἢ παράστασή του, σὰν αἰτία καθοριστικὴ τῆς βούλησής μας, μᾶς ταπεινώνει στὴ συνείδησή μας, διεγείρει, ἐφ' ὅσον εἶναι θετικὸ καὶ εἶναι καθοριστικὴ αἰτία, τὸν αὐτοσεβασμό. Ὁ ἠθικὸς λοιπὸν νόμος εἶναι ὑποκειμενικὴ αἰτία σεβασμοῦ. Τώρα, ἐπειδὴ κάθε τι, πὺ τὸ βρίσκουμε στὴν ἀγάπη πρὸς ἑαυτὸν, ἀνήκει στὴν κλίση, ἀλλὰ κάθε κλίση βασιίζεται στὰ συναισθήματα, καὶ ἄρα κάθε τι πὺ βλάπτει ὅλες τὶς κλίσεις, πὺ ἔχουν ἐνωθῆ στὴν ἀγάπη πρὸς ἑαυτὸν, ἔχει ἀκριβῶς γιὰ τοῦτο μιὰ ἐπίδραση στὸ συναισθημα. Γι' αὐτὸ καταλαβαίνουμε πῶς εἶναι δυνατὸ νὰ δοῦμε ἀπὸ τὸν ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος, ἀποκλείοντας ἀπὸ κάθε συμμετοχὴ στὴν ἀνωτάτη νομοθεσία τὶς κλίσεις καὶ τὴν τάση νὰ γίνουν αὐτὲς ἢ ἀνωτάτη πρακτικὴ προϋπόθεση, δηλ. τὴν ἀγάπη πρὸς ἑαυτὸν, μπορεῖ νὰ ἐξασκήση στὸ συναισθημα ἕνα ἀποτέλεσμα, πὺ ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος εἶναι ἀπλῶς ἀρνητικὸ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, σχετικὰ μετὰ τὴν περιοριστικὴ ἀρχὴ τοῦ καθαρῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι θετικὸ, καὶ ἀπὸ αὐτὸ δὲν μποροῦμε καθόλου νὰ παραδεχτοῦμε πῶς ὅ,τι ὀνομάζουμε πρακτικὸ ἢ ἠθικὸ συναισθημα εἶναι ἕνα ἰδιαίτερο εἶδος συναισθήματος πὺ προηγεῖται ἀπὸ τὸν ἠθικὸ νόμο καὶ ἀποτελεῖ τὴν βάση του.

Τὸ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὸ συναισθημα (τῆς δυσαρρέσκειας) εἶναι παθολογικὸ, ὅπως καὶ κάθε ἐπίδραση πάνω σ' αὐτὸ καὶ κάθε συναισθημα

γενικά. Τὸ συναίσθημα αὐτό, σὰν ἀποτέλεσμα τῆς συνείδησης τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ἄρα σχετικὰ μὲ μιὰ νοητὴ αἰτία, δηλ. μὲ τὸ ὑποκείμενο τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου, σὰν ἀνώτατο νομοθέτη, αὐτὸ τὸ συναίσθημα, ἐπαναλαμβάνω, ἐνὸς λογικοῦ ὑποκειμένου ἐρεθισμένο ἀπὸ τὴν κλίσεις ὀνομάζεται βέβαια ταπείνωση (νοητικὴ περιφρόνησις), ἀλλὰ σχετικὰ μὲ τὴ θετικὴ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς ταπείνωσης, τὸ νόμο, ὀνομάζεται ἐπίσης σεβασμὸς τοῦ νόμου. Γιὰ τὸ νόμο αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καθόλου κανὲν ἀναίσθημα. Ἀλλὰ στὴν κρίση τοῦ λόγου, ὅταν ὁ νόμος βγάξει ἀπὸ μπροστὰ τὸ ἐμπόδιο, τὸ βγάλσιμο αὐτὸ τοῦ ἐμποδίου τὸ θεωρεῖ ὅμοιο μὲ μιὰ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ πράξις τῆς αἰτιότητος. Γιὰ τοῦτο αὐτὸ τὸ αἶσθημα μπορεῖ ἐπίσης νὰ ὀνομαστῆ συναίσθημα σεβασμοῦ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀλλὰ γιὰ τούτῃ δυὸ αὐτοῦς λόγους μαζὺ ἢ θ ι κ ὸ σ υ ν α ἰ σ θ η μ α.

Ὁ ἠθικὸς λοιπὸν νόμος, ὅπως εἶναι ἡ τυπικὴ καθοριστικὴ αἰτία τῆς πράξεως, μέσω τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου ὅπως εἶναι ἐπίσης ἡ ὕλικὴ καθοριστικὴ αἰτία, ἀλλὰ μόνον ἀντικειμενικὴ, τῶν ἀντικειμένων τῆς πράξεως ποὺ ὀνομάζονται καλὸ καὶ κακό· ἔτσι εἶναι ἐπίσης ἡ ὑποκειμενικὴ καθοριστικὴ αἰτία, δηλ. τὸ κίνητρο αὐτῆς τῆς πράξεως, γιατί ἔχει μιὰ ἐπίδραση στὴν ἠθικότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ δημιουργεῖ ἓνα συναίσθημα, ποὺ εἶναι εὐνοϊκὸ στὴν ἐπιρροὴ τοῦ νόμου πάνω στὴ βούληση. Ἐδῶ δὲν προηγεῖται κανένα αἶσθημα στὸ ὑποκείμενο, ποὺ θὰ ἦταν παρασκευασμένο γιὰ τὴν ἠθικότητα. Πράγματι τοῦτο εἶναι ἀδύνατο, γιατί κάθε αἶσθημα ἀνήκει στὴν αἰσθήσεις· ἀλλὰ τὸ κίνητρο τῆς ἠθικῆς πρόθεσης πρέπει νὰ εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε συναισθηματικὴ προϋπόθεση. Τὸ συναίσθημα ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν αἰσθήσεις καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν βάση ὅλων μας τῶν κλίσεων, εἶναι βέβαια ἡ προϋπόθεση αὐτῆς τῆς αἰσθητικότητος, ποὺ τὴν ὀνομάζουμε σεβασμό, ἀλλὰ τὸ

αἴτιο τοῦ καθορισμοῦ αὐτοῦ τοῦ συναισθήματος ἐδρεύει στὸν καθαρὸ πρακτικὸ λόγo, καὶ γιὰ τοῦτο αὐτὴ ἢ αἰσθαντικότητα, ἀπὸ τὴν πηγὴ της, δὲν πρέπει νὰ ὀνομασθῆ παθολογική, ἀλλὰ π ρ α κ τ ι κ ἢ. Γιατὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ἡ παράσταση τοῦ ἠθικοῦ νόμου σταματᾷ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν καὶ τὴν αὐταπάτη στὴν ἀλαζονεία, ἐλαττώνει τὸ ἐμπόδιο, πὸν προβάλλεται στὸν καθαρὸ πρακτικὸ λόγo, καὶ στὴν κρίση τοῦ λόγου δημιουργεῖται ἡ παράσταση τῆς ἀνωτερότητας τοῦ ἀντικειμενικοῦ νόμου πάνω στὶς ὁρμὲς τῆς αἰσθητικότητας, καὶ ἄρα ἀυξάνεται ἀνάλογα τὸ βᾶρος τοῦ νόμου (πάνω σὲ μιὰ βούληση ἐρεθισμένη ἀπὸ τὴν συναισθηματικότητα) μὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσουμε τὸ ἀντίβαρο. Κι' ἔτσι ὁ σεβασμὸς τοῦ νόμου δὲν εἶναι κίνητρο τῆς ἠθικότητας, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἠθικότητα, ἂν τὴ θεωρήσουμε ὑποκειμενικὰ σὰν κίνητρο, γιὰτὶ ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγoς, ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς καταπολεμεῖ κάθε αἴτημα τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν, πὸν βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μαζί του, ἀποδίδει τὴν ἐξουσία στὸ νόμο πὸν τὴν ἄρα αὐτὸς μόνος του ἔχει τὴν ἐπιρροή. Σ αὐτὸ τὸ θέμα πρέπει νὰ παρατηρήσουμε τοῦτο : ἀφοῦ ὁ σεβασμὸς εἶναι μιὰ πράξις πάνω στὸ συναίσθημα καὶ ἄρα πάνω στὴν συναισθηματικότητα, τοῦτο προϋποθέτει αὐτὴ τὴ συναισθηματικότητα καὶ ἄρα ἐπίσης τὴν τελειότητα τῶν ὄντων πὸν ὁ ἠθικὸς νόμος τοὺς ἐμπνέει τὸν σεβασμὸ καὶ πὼς σὲ ἓνα ἀνώτατο ὄν, ἢ σὲ ἓνα ὄν ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε συναισθηματικότητα, πὸν σ' αὐτὸ ἡ συναισθηματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐμπόδιο γιὰ τὸν πρακτικὸ λόγo, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν νόμο.

Αὐτὸ τὸ συναίσθημα (μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἠθικοῦ) εἶναι, λοιπόν, δημιούργημα μόνον τοῦ λόγου. Δὲν χρησιμεύει γιὰ τὴν κρίση τῶν πράξεων, οὔτε γιὰ νὰ θεμελιώσῃ τὸν ἀντικειμενικὸ ἠθικὸ νόμο, μολονότι χρησιμεύει γιὰ κίνητρο ὥστε νὰ φτιάξῃ μέσα του ἀπ' αὐτὸ τὸ νόμο τὸ ἀξίωμα. Ἀλλὰ ποιο ὄνομα θὰ ἦταν πὸν κατάλλη-

λο γι' αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερο συναίσθημα, πού δὲν μπορεί νά συγκριθῆ μὲ κανένα παθολογικὸ συναίσθημα ; Ἡ φύση του εἶναι τόσο χαρακτηριστικὴ, πού φαίνεται πὼς βρίσκεται μόνο στὴ διάθεση τοῦ λογικοῦ καὶ, γιὰ τὴν ἀκριβεία, τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λογικοῦ.

Ὁ σεβασμὸς ἀναφέρεται πάντοτε μόνο στὰ πρόσωπα καὶ ποτὲ στὰ πράγματα. Ἐνα πράγμα μπορεί νά εἶναι γιὰ μᾶς ἐλκυστικόν, κι' ἂν εἶναι ζῶο, μπορεί ἴσως νὰ μᾶς ἐμπνέῃ τὴν ἀγάπη (π.χ. τὸ ἄλογο, τὸ σκυλί κλπ.), ἢ ἀκόμα τὸν φόβον, ὅπως ἡ θάλασσα, ἕνα ἡφαίστειον, ἕνα ἄγριο ζῶο, ἀλλὰ ποτὲ δὲν μπορεί ἕνα πράγμα νὰ μᾶς προκαλέσῃ τὸν σεβασμό. Κάτι, πού πλησιάζει περισσότερο σ' αὐτὸ τὸ συναίσθημα, εἶναι ὁ θαυμασμὸς· κι' ὁ θαυμασμὸς, δηλ. ἡ κατάπληξη, μπορεί ν' ἀναφέρεται καὶ σὲ πράγματα π.χ. τὰ πανύψηλα βουνά, τὸ μέγεθος, τὸ πλῆθος, ἢ ἀπόσταση τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἢ δύναμη κι' ἡ ταχύτητα τῶν ζώων κ.λ.π. Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι σεβασμὸς. Ἐνας ἄνθρωπος μπορεί νὰ εἶναι γιὰ μένα ἀντικείμενον ἀγάπης, φόβου ἢ θαυματοῦ, ἀλλὰ μ' ὅλα αὐτὰ ποτὲ δὲν μπορεί νὰ γίνῃ ἀντικείμενον σεβασμοῦ. Ὁ εὐθυμος χαρακτηρῆρας του, τὸ θάρρος καὶ ἡ δύναμή του, ἢ ἐξουσία πού ἔχει ἀνάμεσον στοὺς ἀνθρώπους, ὅλα αὐτὰ μποροῦν νὰ μοῦ ἐμπνεύσουν τέτοια αἰσθήματα· ἀλλὰ πάντα θὰ λείπει ὁ ἐσωτερικὸς σεβασμὸς πρὸς αὐτόν. Ὁ Fontenelle λέγει : Μπροστὰ σ' ἕνα μεγάλο ἄρχοντα ὑποκλίνομαι, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα μου δὲν ὑποκλίνεται. Σὲ τοῦτο θὰ μπορούσα ἐγὼ νὰ προσθέσω : σὲ ἕνα ταπεινὸ καὶ λαϊκὸ ἄνθρωπο, πού τὸν βλέπω νὰ κατέχῃ μιὰ ἀκεραιότητα χαρακτηρῆρα σὲ τέτοιο βαθμὸ, πού δὲν τὸν αἰσθάνομαι στὸν ἑαυτό μου, τὸ πνεῦμα μου ὑποκλίνεται, εἴτε τὸ θέλω εἴτε δὲν τό θέλω, ὅσο κι' ἂν περπατάω μὲ τό κεφάλι ψηλά, γιὰ νὰ κάνω νὰ θυμοῦνται τὴν ἀνωτερότητά μου. Γιατὶ ὅμως τοῦτο ; Τὸ παράδειγμα τοῦ μου πα-

ρουσιάζει ένα νόμο, πού καταπολεμεί τὴν ἀλαζονεία μου, ὅταν συγκρίνω τὴ συμπεριφορὰ μου μὲ τὸν νόμο αὐτὸ καὶ βλέπω νὰ δείχνεται στὴν πράξη ἢ ὑπακοὴ σ' αὐτὸν τὸν νόμο, κι ἄρα καὶ ἡ δυνατότητα νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ κανεὶς. Τώρα μπορεῖ ἐγὼ νὰ ἔχω συνείδηση ὅτι κατέχω καὶ ἐγὼ ἓνα τέτοιο βαθμὸ ἀκεραιότητος, κι' ἐν τούτοις ὁ σεβασμὸς παραμένει. Γιατί, ἀφοῦ στὸν ἄνθρωπο καὶθε καλὸ εἶναι πάντοτε ἀτελές, ὁ νόμος, πού φανερώνεται μὲ ἓνα παράδειγμα, καταπολεμεί γιὰ πάντα τὴν ὑπεροψία μου, γιατί αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πού τὸν βλέπω μπροστά μου,— πού ἡ ἀτέλεια, πού μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ ὑπάρχη καὶ σ' αὐτόν, δὲν μοῦ εἶναι τόσο φανερὴ ὅσο ἡ δική μου.—μοῦ παρουσιάζεται σὲ ἓνα ρῶς καθαρώτερο, καὶ μοῦ χρησιμεύει γιὰ μέτρο. Ὁ σεβασμὸς εἶναι ἓνας δασμός, πού, θέλουμε, δὲ θέλουμε, δὲν μπορούμε ν' ἀρνηθοῦμε σ' ὅποιον τὸν ἀξίζει. Μποροῦμε ἴσως νὰ μὴν ἀφήσουμε νὰ ἐκδηλωθῇ ἐξωτερικὰ, ἀλλὰ ποτὲ δὲν μπορούμε ν' ἀποφύγουμε νὰ τὸν αἰστανθοῦμε ἐσωτερικὰ.

Ὁ σεβασμὸς εἶναι τόσο λίγο συναίσθημα ἡδονῆς πού μὲ μεγάλη δυσκολία τὸν παραδεχόμαστε γιὰ κάποιον ἄνθρωπο. Προσπαθοῦμε νὰ βροῦμε κάτι τι, πού νὰ ἐλαττώσῃ τὸ βάρος, πού νοιώθουμε σ' ἓνα τέτοιο παράδειγμα, κάποιο ἐλάττωμα πού θὰ τὸν ταπείνωνε. Καὶ οἱ νεκροὶ ἀκόμα, εἰδικῶς ἂν τὸ παράδειγμά τους φαίνεται ἀμίμητο, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουροι πὼς θὰ γλυτώσουν αὐτὴ τὴν κριτικὴ. Ἀκόμα κι' ὁ ἠθικὸς νόμος στὸ παγκόσμιον μεγαλεῖο του, εἶναι ἐκτεθειμένος στὴν προσπάθεια αὐτὴ νὰ προστατευτῇ ἀπὸ τὸ σεβασμὸ. Πιστεύετε πὼς θὰ πρέπει νὰ ἀποδώσουμε σὲ ἄλλα αἷτια τὴν ἐπιθυμία νὰ κατεβάσουμε στὴ συνηθισμένη μας κλίση τὸν ἠθικὸ νόμο, καὶ τὴν προσπάθεια νὰ κάνουμε αὐτὸ τὸν νόμο εὐχάριστο δίδαγμα τοῦ καλῶς ἐννοουμένου συμφέροντός μας, παρὰ στὴν ἀνάγκη πού αἰσθανόμαστε νὰ ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τὸν τρομακτικὸ σεβασμὸ,

πού μᾶς δείχνει μὲ τόση αὐστηρότητα τὴν ἀναξιότητά
 μας; Καὶ μ' ὅλ' αὐτὰ σ' αὐτὸ τὸ σεβασμὸ ὑπάρχει, ἄλλω-
 στε τόσο λίγη δυσαρέσκεια, πού μιὰ καὶ παραμερίστηκε ἢ
 ἀλαζονεῖα καὶ παραχωρήθηκε σ' αὐτὸ τὸ σεβασμὸ μιὰ
 πρακτικὴ ἐπιρροή, δὲν χορταίνουμε νὰ βλέπουμε τὸ με-
 γαλεῖο αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ ἡ ψυχὴ πιστεύει πὼς ἐξυ-
 ψώνεται στὸ ἴδιο μέτρο, πού βλέπει νὰ ἀνυψώνεται
 πάνω ἀπ' αὐτὴν καὶ ἀπὸ τὴν εὐθραυστη φύση τῆς ὁ
 ἅγιος νόμος. Στὴν πραγματικότητα, μεγάλα ταλέντα καὶ
 μιὰ δραστηριότητα ἀνάλογη πρὸς αὐτὰ μποροῦν ἐπίσης
 νὰ προκαλέσουν τὸ σεβασμὸ, ἢ ἓνα ἀνάλογο αἶσθημα.
 Καὶ εἶναι ἐντελῶς ἄρμοστο νὰ τοὺς ἀφιερῶσουμε τό σε-
 βασμὸ, καὶ φαίνεται πὼς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ὁ θαυ-
 μασμὸς ταυτίζεται μ' αὐτὸ τὸ αἶσθημα. Ἀλλά, ἂν πα-
 ρατηρήσουμε ἀπὸ πρὸς κοντὰ, θὰ δοῦμε πὼς, μιὰ καὶ πα-
 ραμένει πάντοτε ἀβέβαιο τὸ πόσο μέρος κατέχει στὴν
 ἱκανότητα τὸ ἔμφυιο ταλέντο καὶ πόσο ἡ μόρφωση μὲ
 τὴν ἰδιαίτερή της ἐφαρμογή, ὁ λόγος μᾶς παρουσιάζει
 τὴν ἱκανότητα αὐτὴ σάν καρπὸ πιθανώτατα τῆς μόρφω-
 σης, καὶ ἄρα σάν ἀξία, πού ἐλαττώνει σημαντικὰ τὴν
 ἀλαζονεῖα μας, καὶ τὸ λογικὸ μας ἀποδοκιμάζει τὴ στά-
 ση μας καὶ μᾶς προτρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε ἓνα τέτοιο
 παράδειγμα, κατὰ τὸν κατάλληλο γιὰ μᾶς τρόπο. Δὲν εἶ-
 ναι λοιπὸν ἀπλὸς σεβασμὸς αὐτὸς ὁ θαυμασμὸς, πού ἐκ-
 δηλώνουμε σ' ἓνα τέτοιο πρόσωπο (ἰδίως στὸ νόμο, πού
 τὸ παράδειγμά του μᾶς ἐκδηλώνει). Τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ἐπι-
 βεβαιώνεται κι' ἀπὸ τὸ γεγονὸς, πὼς ὁ ὄχλος τῶν θαυ-
 μαστῶν, μόλις μάθη κάτι τι γιὰ τὴν κακὴ πλευρὰ τοῦ
 χαρακτηῖρα ἑνὸς τέτοιου ἀνθρώπου, (ὅπως π. χ. γιὰ τὸ
 Βολταῖρο) παύει πιά νὰ ἔχη σεβασμὸ πρὸς αὐτόν. Ἀλλά
 ὁ ἀληθινὸς λόγιος αἰσθάνεται ἀκόμα αὐτὸ τὸ σεβασμὸ
 τοῦλάχιστον ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ταλέντου του, γιατί
 κι' αὐτὸς ὁ ἴδιος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ βρῖσκεται σὲ
 μιὰ ἀπασχόλησι καὶ σὲ μιὰ κατάστασι, πού τοῦ δη-

μιουργοῦν, κάποτε, ἓνα νόμο νά μιμηθῆ αὐτὸν τὸν ἄνθρωπο.

Ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο εἶναι λοιπὸν τὸ μοναδικὸ καὶ ἀναμφίβολο ἠθικὸ κίνητρο, ὅπως ἐπίσης τὸ συναίσθημα αὐτὸ δὲν ἐφαρμόζεται σὲ κανένα ἀντικείμενο γι' ἄλλη αἰτία ἔκτος ἀπ' αὐτήν. Ὁ ἠθικὸς νόμος καθορίζει ἀντικειμενικά καὶ ἄμεσα τὴ βούληση στὴ λογικὴ κρίση. Ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία, ποὺ ἡ αἰτιότητά της καθορίζεται μόνο ἀπὸ τὸ νόμο, συνίσταται ἀκριβῶς στὸ ὅτι περιορίζει ὅλες τὶς κλίσεις κάτω ἀπὸ τὴν ὑπακοὴν στὸν καθαρὸ τῆς νόμο. Τώρα αὐτὸς ὁ περιορισμὸς ἔχει κάποια ἐπίδραση στὸ συναίσθημα, προκαλεῖ κάποια δυσαρέσκεια, ποὺ μποροῦμε νά τὴ γνωρίσουμε a priori μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο. Ἀλλὰ ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀπλῶς ἓνα ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα, ποὺ, μὰ καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ἑνὸς καθαροῦ λόγου, βλάπτει εἰδικὰ τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ὑποκειμένου, σὲ ὅσο μέρος οἱ κλίσεις εἶναι οἱ καθοριστικὲς τοῦ αἰτίες. βλάπτει δηλ. τὴ γνώμη ποὺ τὸ ὑποκείμενο τοῦτο σχηματίζει γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀξία (ἢ ὁποία ἂν δὲν συμφωνῆ μὲ τὸν ἠθικὸ νόμο, καιαλήγει νά θεωρηθῆ μηδαμινή) ἔτσι τὸ ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ νόμου πάνω στὸ συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς μιὰ ταπείνωση, ποὺ τὴν γνωρίζουμε ἄρα a priori, ἀλλὰ σ' αὐτὴ δὲν μποροῦμε νά γνωρίσουμε τὴ δύναμη τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ νόμου σὰν κίνητρο, παρὰ μόνον τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰ κίνητρα τῆς συναισθηματικότητος. Ἀλλὰ, ἀφοῦ ὁ ἴδιος νόμος, ἀντικειμενικά, δηλ. στὴν παράστασιν τοῦ καθαροῦ λόγου, εἶναι μιὰ ἄμεση καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, καὶ γιὰ τοῦτο αὐτὴ ἡ ταπείνωση συμβαίνει μόνο σχετικὰ μὲ τὴν καθαρότητα τοῦ νόμου, ἔτσι τὸ κατέβασμα τῶν αἰτημάτων τῆς ἠθικῆς αὐτοεκτίμησης δηλ. ἡ ταπείνωση τῆς συναισθηματικῆς πλευρᾶς, εἶναι μιὰ ἐξύψωση τῆς ἠθικῆς ἐκτίμησης, δηλ. τῆς πρακτικῆς, τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου ἀπὸ τὴν νοητὴν τοῦ πλευρά· μὲ μιὰ λέξιν, εἶναι ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν νόμο, καὶ ἄρα ἓνα θε-

τικὸ συναίσθημα, ὡς πρὸς τὸ νοητὸ του αἴτιο, πού ἔρχε-
 ται νὰ τὸ γνωρίζουμε a priori. Πράγματι, κάθε ἐλάτ-
 τωση τῶν ἐμποδίων μιᾶς ἐνεργητικότητας ἀποτελεῖ εὐκό-
 λυνση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ἐνεργητικότητας. Ἀλλὰ ἡ
 ἀναγνώριση τοῦ ἠθικοῦ νόμου εἶναι ἡ συνείδηση μιᾶς
 δραστηριότητας τοῦ πρακτικοῦ λόγου κατὰ ἀντικειμενι-
 κές ἀρχές, πού δὲν ἐκδηλώνει τὸ ἀποτέλεσμά της σὲ
 πράξεις, ἀπλῶς καὶ μόνον γιατί ὑποκειμενικές αἰτίες (πα-
 θολογικές) τὸ ἐμποδίζουν. Πρέπει λοιπὸν νὰ θεωρήσου-
 με τὸν σεβασμὸ πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο σὰ μιὰ ἐπίδραση
 θετική, ἀλλὰ ἔμμεση, τοῦ νόμου πάνω στὸ συναίσθη-
 μα, σὲ ὅσο μέρος αὐτὸς μὲ μέσο τὴν ταπείνωση τῆς ἀλα-
 ζονείας ἐξασθενίζει τὴν ἀντίθετη ἐπιρροή τῶν κλίσεων,
 καὶ ἄρα σὰν ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τῆς ἐνεργητικότητας, δηλ.
 σὰν κίνητρο πρὸς τὴν ὑπακοή αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ σὰν
 ἀρχὴ ἀξιωματῶν ἑνὸς τρόπου ζωῆς σύμφωνου μὲ αὐτὸ
 τὸ νόμο. Ἀπὸ τὴν ἔννοια ἑνὸς κινήτρου προέρχεται ἡ
 ἔννοια ἑνὸς συμφέροντος, πού τὸ ἀποδίδουμε μόνον σὲ
 λογικὰ ὄντα, καὶ σημαίνει ἓνα κίνητρο τῆς βούλησης,
 ἐφ' ὅσον ἔχει παρουσία στῆ μέσῳ τοῦ
 λόγου. Ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ὁ νόμος πρέπει νὰ εἶναι τὸ
 κίνητρο μιᾶς βούλησης ἠθικὰ καλῆς, γιὰ τοῦτο τὸ
 ἠθικὸ συμφέρον εἶναι συμφέρον καθαρὸ καὶ
 ἐλεύθερο ἀπὸ τίς αἰσθήσεις καὶ ἀνήκει στὸν ἀπλὸ πρα-
 κτικὸ λόγο. Πάνω στὴν ἔννοια τοῦ συμφέροντος βασί-
 ζεται ἐπίσης ἡ ἔννοια τοῦ ἀξιωματοῦ. Τὸ ἀξίωμα
 λοιπὸν εἶναι πραγματικὰ ἠθικό, μόνον ἐφ' ὅσον βασίζε-
 ται πάνω στὸ ἀπλὸ συμφέρον πού προέρχεται ἀπὸ τὴν
 ὑπακοή στὸ νόμο. Ἀλλὰ καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἔννοιες, τοῦ
 κινήτρου, τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ
 ἀξιωματοῦ, μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν μόνον στὰ
 πεπερασμένα ὄντα. Γιατὶ προϋποθέτουν ὅλες κάποιο πε-
 ριορισμὸ τῆς φύσης ἑνὸς ὄντος, πού ἡ ὑποκειμενικὴ φύ-
 ση τοῦ αὐτεξουσίου του δὲν συμφωνεῖ ἀπὸ μόνη της μὲ
 τὸν ἀντικειμενικὸ νόμο ἑνὸς πρακτικοῦ λόγου' προϋπο-

θέτουν μιὰ ἀνάγκη νὰ εἶναι ἐρεθισμένα κατὰ κάποιο τρόπο πρὸς τὴν ἐνεργητικότητα, γιατί κάποιο ἐσωτερικὸ ἔμπόδιο ὑπάρχει σ' αὐτήν. Γιὰ τοῦτο αὐτὲς οἱ ἔννοιες δὲν μποροῦν νὰ ἐφαρμοστοῦν στὴ θεία βούληση.

Ἐπίσης λοιπὸν κάτι τι τὸ ἰδιαίτερο στὴν ἀπεριόριστη ἐκτίμηση τοῦ καθαρῶ ἠθικοῦ νόμου, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ὀφέλεια, ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζει, γιὰ νὰ τὸν ὑπακούσωμε, ὁ πρακτικὸς νόμος, ποὺ ἡ φωνὴ του κάνει καὶ τὸν τολμηρότερο κακοποιὸ νὰ τρέμη, καὶ τὸν ὑποχρεώνει νὰ κρύβεται ἀπὸ τὴν ὄψη του. Γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ἀπορήσουμε, ἂν θὰ βροῦμε πὼς εἶναι ἀδιαπέραστη γιὰ τὸν θεωρητικὸ λόγον αὐτὴ ἡ ἐπιρροὴ μιᾶς ἰδέας ἀπλᾶ νοητῆς πάνω στὸ συναίσθημα καὶ πὼς πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦμε μὲ τοῦτο, ποὺ μποροῦμε ἀκόμη νὰ γνωρίζουμε a priori : πὼς ἓνα τέτοιο συναίσθημα εἶναι ἀδιαίρετα συνδεμένο μὲ τὴν παράσταση τοῦ ἠθικοῦ νόμου σὲ κάθε πεπερασμένο λογικὸ ὄν. "Ἄν αὐτὸ τὸ συναίσθημα τοῦ σεβασμοῦ, ἦταν παθολογικό, καὶ γιὰ τοῦτο συναίσθημα ἠδονῆς βασισμένο πάνω στὴν ἐσωτερικὴ αἴσθησι, θὰ ἦταν ἀνώφελο νὰ ἀποκαλύψουμε ἓνα δεσμὸ αὐτοῦ τοῦ σεβασμοῦ μὲ μιὰ ὁποιαδήποτε a priori ἰδέα. Ἄλλὰ αὐτὸ εἶναι ἓνα συναίσθημα, ποὺ ἀναφέρεται ἀπλῶς στὴν ἀσκηση, καὶ πραγματικὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παράσταση ἑνὸς νόμου μόνο ὡς πρὸς τὴ μορφὴ του, καὶ ὄχι ἀπὸ κάποιο ἀντικείμενο αὐτοῦ τοῦ νόμου, καὶ ἄρα δὲν μποροῦμε νὰ τὸ καταλογίσουμε οὔτε στὴν ἠδονὴ οὔτε στὸν πόνο. Καὶ ὁμῶς προκαλεῖ κάποιο συμφέρον κατὰ τὴν ὑπακοὴν στὸ νόμο, ποὺ τὸ ὀνομάζουμε ἠθικὸ συμφέρον. Ὅπως κατόπιν ἡ ἱκανότητα νὰ ἔχουμε ἓνα τέτοιο συμφέρον σχετικὰ μὲ τὸ νόμο (δηλ. ὁ σεβασμὸς στὸν ἴδιον τὸν ἠθικὸ νόμο) εἶναι κυρίως τὸ ἠθικὸ συναίσθημα.

Τώρα ἡ συνείδησις μιᾶς ἐλεύθερης καθυπόταξης τῆς βούλησις στὸ νόμο, ποὺ μ' ὅλα ταῦτα συνδέεται μὲ μιὰ ἀναπόφευκτη βία, ποὺ ἀσπείται πάνω σὲ

ὅλες τις κλίσεις, ἀλλὰ μόνο μέσω τοῦ λογικοῦ, εἶναι ὁ σεβασμὸς στὸ νόμο. Ὁ νόμος, πού ἀπαιτεῖ καὶ ἐμπνέει αὐτὸ τὸν σεβασμὸ, δὲν εἶναι, ὅπως βλέπουμε, ἄλλος νόμος παρὰ ὁ ἠθικὸς νόμος, (γιατὶ κανεὶς ἄλλος νόμος δὲν ἀποκλείει ὅλες τις κλίσεις ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα τῆς ἐπίδρασῆς των πάνω στὴ βούληση). Ἡ πράξη πού σύμφωνά μ' αὐτὸν τὸ νόμο, ἀποκλείοντας ὅλες τις καθοριστικὲς αἰτίες πού προέρχονται ἀπὸ τις κλίσεις, εἶναι ἀντικειμενικὰ πρακτικὴ ὀνομάζεται **καθῆκον**. Τὸ καθῆκον αὐτό, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ ἀποκλεισμοῦ, περιέχει στὴν ἔννοιά του ἕναν πρακτικὸ **καταναγκασμὸ**, δηλ. ἕναν καθορισμὸ τῶν πράξεων, σὲ ὅσο μέρος αὐτὲς γίνονται ἀπὸ ὅθυμα. Τὸ συναίσθημα, πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συνείδηση αὐτοῦ τοῦ καταναγκασμοῦ, δὲν εἶναι παθολογικό, σὰν ἕνα συναίσθημα πού θὰ προερχόταν ἀπὸ ἕνα ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ εἶναι ἀπλῶς πρακτικό, δηλ. δυνατὸ ἀπὸ ἕνα προηγούμενο (ἀντικειμενικὸ) καθορισμὸ τῆς βούλησης καὶ ἀπὸ τὴν αἰτιότητα τοῦ λόγου. Τοῦτο λοιπόν, σὰν ὑποταγὴ σ' ἕνα νόμο, δηλ. σὰν διαταγὴ (πού σημαίνει βία γιὰ ἕνα ὑποκείμενο ἐρεθισμένο παθολογικὰ) δὲν περιέχει καμμιά ἠδονή, ἢ μάλλον, σ' αὐτὴ τὴ σημασία, περιέχει περισσότερο δυσαρέσκεια γιὰ τὴν πράξη καθ' ἑαυτήν. Ἀλλὰ ἐπειδὴ, ἀντίθετα, αὐτὴ ἡ βία ἀσκεῖται μόνο μέσω τῆς νομοθεσίας τοῦ λόγου μας, ἢ ὑποταγὴ αὐτὴ περιέχει ἐπίσης τὴν ἐξύψωση καὶ τὴν ὑποκειμενικὴ ἐπίδραση πάνω στὸ συναίσθημα, ἐφ' ὅσον ὁ καθαρὸς πρακτικὸς λόγος εἶναι τὸ μόνο αἶτιο αὐτῆς, μπορεῖ λοιπὸν νὰ ὀνομαστῆ ἀπλῶς αὐτοεπιδοκιμασία σχετικὰ μὲ τὴν ἐξύψωση ἀφοῦ ἀναγνωρίζεται πὼς καθορίστηκε πρὸς τοῦτο, χωρὶς ἕνα συμφέρον, μόνο μέσω τοῦ νόμου. Καὶ ἐρχόμαστε τώρα πιά σὲ γνωριμία μὲ ἕνα συμφέρον ἐντελῶς διαφορετικὸ, καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο φκιαγμένο ὑποκειμενικὰ, πού εἶναι καθαρὰ πρακτικὸ καὶ ἐλεύθερο, πού μιὰ κλίση δὲν μᾶς συμβουλεύει νὰ τὸ ἀκολουθήσουμε σὲ μιὰ

πράξη σύμφωνη πρὸς τὸ καθήκον, ἀλλὰ πού τὸ λογικὸ μὲ τὸν πρακτικὸ νόμο προστάζει ἀπλῶς κι' ἀκόμα παράγει πραγματικά, καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει ἓνα ὄνομα ἐντελῶς εἰδικό, δηλ. τὸ ὄνομα τοῦ σεβασμοῦ.

Ἡ ἐννοια λοιπὸν τοῦ καθήκοντος ἀπαιτεῖ στήν πράξη, ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ἄ, τὴν συμφωνία μὲ τὸν νόμο, ἀλλὰ στὸ ἀξίωμα τῆς ὑποκειμενικῆς, τὸν σεβασμὸ στὸ νόμο, σὰν τὸν μόνον τρόπο καθορισμοῦ τῆς βούλησης μέσῳ τοῦ νόμου. Καὶ σὲ τοῦτο βρίσκεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς συνείδησης, πὼς ἔχουμε ἐνεργήσει σύμφωνα πρὸς τὸ καθήκον καὶ τῆς συνείδησης, πὼς ἔχουμε ἐνεργήσει μὲ ἀφορμὴ τὸ καθήκον, δηλ. ἀπὸ σεβασμὸ στὸ νόμο. Ἡ πρώτη περίπτωση (νομιμότητα) μπορεῖ νὰ συμβῆ κι' ἂν ἀκόμα καθοριστικὰ αἷτια τῆς βούλησης ὑπῆρξαν οἱ κλίσεις. Ἡ δεύτερη ὅμως (ἡ ἠθικότητα) μπορεῖ νὰ συμβῆ μόνον ἂν ἡ πράξη γίνεται μὲ μοναδικὴ ἀφορμὴ τὸ καθήκον, ἂν γίνεται δηλ. ἀπλῶς χάριν τοῦ νόμου.

Ἐχει μεγάλη σημασία τὸ νὰ προσέξουμε σ' ὅλες τὶς ἠθικὰς κρίσεις στήν ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ ὅλων τῶν ἀξιωμαίων, ὥστε κάθε ἠθικότητα τῶν πράξεων νὰ τοποθετεῖται στήν ἀναγκαιότητά τους γιὰ τὸ καθήκον καὶ γιὰ τὸ σεβασμὸ στὸ νόμο κι' ὄχι γι' ἀγάπη καὶ γιὰ ροπὴ πρὸς ὅ,τι οἱ πράξεις αὐτὲς θὰ παραγάγουν. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα ἡ ἠθικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι ἓνας καταναγκασμὸς, δηλ. μιὰ ὑποχρέωση καὶ κάθε πράξη, πού βασίζεται πάνω στήν ἠθικὴ ἀναγκαιότητα, πρέπει νὰ τὴ φανταστοῦμε σὰν καθήκον κι' ὄχι σὰν τρόπο συμπεριφορᾶς εὐχάριστο ἢ πού νὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐχάριστος.

Ἀκριβῶς ὅπως θάταν ἂν μπορούσαμε ν' ἀποκτήσουμε μιὰ ἀγιότητα τῆς βούλησης, χωρὶς τὸ σεβασμὸ τοῦ νόμου καὶ ὅπως συμβαίνει μὲ τὴ θεότητα πού εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ κάθε ἐξάρτηση. Νὰ ἀποκτήσουμε δηλ. αὐτὴ τὴν ἀγιότητα σχεδὸν μὲ μιὰ συμφωνία, (πού θὰ γινό-

τανε φυσική για μᾶς και δὲν θ᾿ἄπρεπε ποτὲ νὰ διαταραχτῆ) τῆς βούλησης μὲ τὸν καθαρὸ ἠθικὸ νόμο, ὃ ὁποῖος ὅμως, μιὰ και δὲν θὰ μπορούσαμε ποτὲ νὰ ἀποπειραθοῦμε νὰ ἀπιστήσουμε, μπορούσε πολὺ καλά σὺ τέλος νὰ πάψῃ νὰ εἶναι μιὰ προσταγή για μᾶς.

Θέλουμε νὰ ποῦμε, πῶς ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι για τὴ βούληση ἑνὸς τελειοτάτου ὄντος, ἕνας νόμος τῆς ἀγιότηας, ἀλλὰ για τὴ βούληση κάθε πεπερασμένου λογικοῦ ὄντος εἶναι ἕνας νόμος τοῦ καθήκοντος, τοῦ ἠθικοῦ καταναγκασμοῦ και τοῦ καθορισμοῦ τῶν πράξεων του ἀπὸ τὸ σ ε β α σ μ ὀ σ' αὐτὸ τὸ νόμο κι' ἀπὸ ὑπακοὴ σὺ καθῆκον. Δὲν πρέπει νὰ πάρουμε για κίνητρο μιὰ ἄλλη ὑποκειμενικὴ ἀρχή, γιατί διαφορετικὰ ἡ πράξη μπορεί βέβαια νὰ γίνεται ὅπως τὴν προδιαγράφει ὁ νόμος, ἀλλὰ ὄντας σύμφωνη μὲ τὸ καθῆκον, ἀλλὰ μὴ ἔχοντας γίνει για τὸ καθῆκον, ἡ πρόθεσή της δὲν εἶναι ἠθικὴ. Καί σ' αὐτὴ τὴ νομοθεσία πρόκειται κυρίως για τὴν ἠθικὴ πρόθεση.

Εἶναι πολὺ ὠραῖο πράγμα νὰ κάνῃ κανεὶς τὸ καλὸ στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ ἀγάπη πρὸς αὐτοὺς και ἀπὸ στοργικὴ καλωσύνη ἢ νὰ εἶναι δίκαιος ἀπὸ ἀγάπη για τὴν τάξη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκόμα τὸ ἀληθινὸ ἠθικὸ ἀξίωμα τοῦ τρόπου τῆς συμπεριφορᾶς μας, ἀνάλογο μὲ τὴν ιδιότητά μας νὰ εἴμαστε ὄντα λογικά, ἄνθρωποι, τὴ στιγμὴ πού μὲ χιμαιρικὴ ὑπεροψία, δηλώνουμε πῶς δὲν μᾶς νοιάζει για τὴν ἔννοια τοῦ καθήκοντος και ὅταν, σὰν ἀνεξάρτητοὶ ἀπὸ τὴν προσταγή, θέλουμε μόνο για τὴ δική μας εὐχαρίστηση νὰ κάνουμε ἐκεῖνο, πού γι' αὐτὸ δὲν θὰ χρειαζότανε καμμιά προσταγή. Βρισκόμαστε κάτω ἀπὸ μιὰ π ε ι θ α ρ χ ί α τοῦ λογικοῦ και σ' ὅλα τὰ ἀξιώματα τῆς ὑποταγῆς μας σ' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε τὸ νὰ μὴν ἀφαιροῦμε τίποτα οὔτε νὰ ἐλαττώνουμε μὲ ἕνα ἐγωϊστικὸ λάθος τὴν ἐξουσία τοῦ νόμου (μολονότι τὴν ἐξουσία αὐτὴ τοῦ τὴ δίνει τὸ λογικό μας), τοποθετώντας τὴν καθοριστικὴ αἰ-

τία τῆς βούλησής μας, κι' ἄς εἶναι σύμφωνη μὲ τὸ καθῆκον, σὲ ὅποιοδήποτε ἄλλο πρᾶγμα παρὰ στὸν ἴδιο τὸ νόμο καὶ στὸ σεβασμὸ τοῦ νόμου. Καθῆκον καὶ ὑποχρέωση εἶναι ὀνομασίες ποὺ ὀφείλουμε νὰ τίς δώσουμε μόνο στὴ σχέση μας πρὸς τὸν ἠθικὸ νόμο. Εἴμεθα βέβαια μέλη ἑνὸς κράτους ἠθῶν, ποὺ εἶναι δυνατὸ μέσω τῆς ἐλευθερίας καὶ ποὺ παρουσιάζεται σὲ μᾶς ἀπὸ τὸν πρακτικὸ λόγο σὰν ἀντικείμενο σεβασμοῦ, ἀλλὰ εἴμαστε συγχρόνως καὶ οἱ ὑπήκοοι, ὄχι ὁ μονάρχης του καὶ τὸ νὰ παραγνώριζουμε τὴν κατωτερότητα τοῦ βαθμοῦ μας, σὰν δημιουργημάτων καὶ ἡ ἀλαζονικὴ ἄρνηση τῆς ἐξουσίας τοῦ ἁγίου νόμου, εἶναι μιὰ ἀπιστία πρὸς τὸ νόμο κατὰ τὸ πνεῦμα, ἔστω κι' ἂν τηροῦμε τὸ γράμμα.

Μὲ τοῦτο ἀρμόζει κάλλιστα ἡ δυνατότητα μιᾶς τέτοιας προσταγῆς: Ἄγαπα τὸν Θεὸ πάνω ἀπὸ κάθε πρᾶγμα καὶ τὸν πλησίον σου σὰν τὸν ἑαυτό σου. (1). Γιατὶ σὰν προσταγὴ ἀπαιτεῖ τὸ σεβασμὸ σὲ ἕνα νόμο ποὺ προστατίζει τὴν ἀγάπη, καὶ δὲν ἀφήνει στὴν αὐθαιρεσία καθενὸς τὸ νὰ κἀνῃ τὴν ἀγάπη αὐτὴ μιὰ ἀρχή. Ἀλλὰ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ σὰν κλίση (ἀγάπη παθολογικὴ) εἶναι ἀδύνατη, γιατί ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων. Μιὰ ὅμοια ἀγάπη εἶναι βέβαια δυνατὴ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ διαταχτῆ, γιατί δὲν εἶναι στὸ χέρι κανενὸς ἀνθρώπου νὰ ἀγαπάῃ ἕναν ἄλλο ἀπλῶς κατόπιν ἀπὸ μιὰ παραίνεση.

(1) Σὲ δυνατὴ ἀντίθεση μὲ τὸ νόμο αὐτὸ βρίσκεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, ποὺ μερικοὶ θέλουν νὰ τὴν κἀνουν ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς ἠθικότητας. Τοῦτο θὰ ἐσήμαινε τὸ ἑξῆς: Ἄγαπα τὸν ἑαυτό σου πάνω ἀπὸ κάθε πρᾶγμα, ἀλλὰ τὸν Θεὸ καὶ τὸν πλησίον σου γιὰ ἀγάπη πρὸς τὸν ἑαυτό σου.